कालिदासः – Book 7

कालिदासः वरकविः (best poet) अस्तिः । सः कविकुलगुरुः इति प्रसिद्धः अस्ति ।
सः चतुर्थशतके आसीत् इति केषाञ्चन विदुषाम् अभिप्रायः अस्ति ।
तस्य काव्येषु उज्जयिन्याः वर्णनम् अधिकं अस्ति । अतः तस्य जन्मस्थलम् उज्जयिनी स्यात् इति अभिप्रायः अस्ति।
सः काव्यकारः च नाटककारः च आसीत् ।
सः रघुवंशम्, कुमारसम्भवम् इति महाकाव्यद्वयम् लिखितवान् ।
सः ऋतुसंहारं, मेघदुतमिति खण्डकाव्यद्वयम् लिखितवान् ।
सः मालविकाग्निमित्रं, विक्रमोर्वशीयम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम् इति नाटकत्रयं लिखितवान् ।
कवित्वं, शास्त्रज्ञानं, लोकानुभावः - एतेषां त्रयाणाम् अपि सुन्दरः समन्वयः कालिदासस्य कृतिषु दृश्यते ।
अत्यन्तं समुचितायाः उपमायाः निबन्धे कालिदासः अतीव निपुणः ।
अतः 'उपमा कालिदासस्य' इति उक्तिस्तु सुप्रसिद्धा एव ।
न केवलं संस्कृतसाहित्यम्, अपि तु समग्रं भारतीयसाहित्यमेव कालिदासात् प्रभावितम् अस्ति इति वक्तुं शक्यते ।
अतः एव सः वस्तुतः कविकुलगुरुः ।

भारविः – Book 7

भारवेः जन्मनाम दामोदरः । एतस्य पिता नारायणस्वामी । क्रि.श. षष्ठे शतके भारविः आसीत् ।
सः किरातार्जुनीयं सुविख्यातं महाकाव्यम् लिखितवान् । महाभारात् कथावस्तु स्वीकृत्य भारविः एतत् काव्यं लिखितवान् ।
विशिष्टार्थगर्भितानां वाक्यानां प्रयोगे भारविः अत्यन्तं निपुणः । 'हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः, 'सहसा विदधीत न क्रियाम्' इत्यादयः तस्य प्रयोगाः एवम् अभिप्रायं समर्थयति ।
'भारवेः अर्थगओरवम्' इति उक्तिः अपि प्रसिद्धा ।
सः एवमेव महाकाव्यं लिखितवान् । तथापि कविप्रपञ्चे विशिष्टं स्थानं प्राप्तवान् ।

माघः - Book 7

गुर्जरदेशस्य राज्ञः मन्त्री सुप्रभदेवः । तस्य पौत्रः माघः । क्रि. श. सप्तमे शतके सः आसीत् ।
माघः भारवेः अनन्तरकालीनः । शिशुपालवधम् महाकाव्यम् माघेन विरचितम् ।
भारवेः किरातार्जुनीयं परिशील्य शिशुपालवधम् सः रचितवान् इति भासते ।
अतः बहुषु अंशेषु किरातार्जुनीयस्य साम्यम् एतस्मिन् काव्ये दृश्यते ।
माघः राजनीतिविशारदः । अलङ्कारशास्त्रे व्याकरणशास्त्रे च तस्य महत् पाण्डित्यम् आसीत् ।
नूतनशब्दानां प्रयोगे सः अत्यन्तं निपुणः । शब्दानाम् अक्षयः सङ्ग्रहः एव तस्मिन् आसीत् इति वक्तुं शक्यते ।
सः एकमेव महाकाव्यं लिखितवान् । तथापि सः महाकविपदं प्राप्तवान् ।

श्रीहर्षः – Book 7

श्रीहर्षः विजयचन्द्रनृपस्य आस्थानविद्वान् आसीत् । विजयचन्द्रस्य पुत्रस्य जयन्तचन्द्रस्य आस्थाने अपि सः आसीत् इति श्रूयते ।
तस्य पिता श्रीहरिः । माता मामल्लदेवी । सः द्वादशशतके आतीत् ।
तर्क-व्याकरण-विदान्तादिषु श्रीहर्षः उद्दामपण्डितः ।
सर्वाणि अपि पुराणानि सः सम्यक् जानाति स्म ।
सः नैषधीयचरितं महाकाव्यं रचितवान् । नल-दमन्त्योः कथा अत्र वर्णिता अस्ति ।
श्रीहर्षस्य भाषा अत्यन्तं प्रौढा ।
सः खण्डनखण्डखाद्यम् इति एकः ग्रन्थः अपि लिखितवान् । तस्मिन् ग्रन्थे तार्किकमतस्य खण्डनं दृश्यते ।

अश्वघोषः – Book 9

अश्वघोषः नाटककारः आसीत् । सः शारिपुत्रप्रकरणम् नाम नाटकं लिखितवान् ।
तत् संस्कृसाहित्यस्य अतिप्राचीनं नाटकं अस्ति । तेन बहवः ग्रन्थाः लिखिताः ।
एषः बौद्धदार्शनिकः कविः च आसीत् ।
सः बुद्धचरितम् सौन्दरनन्दं चेति महाकाव्यम् रचितवान् ।
सः प्रथमायां किस्तशताब्द्यां आसीत् । एतस्य जन्मस्थलं 'साकेतः' आसीत् ।
सः वेदं, रामायणं, महाभारतम्, आर्हतं, सांख्यं, वैशेषिकादिदर्शनानि सम्यक् जानाति स्म ।
एतस्य सङ्गीतपरिचयः अपि सम्यक् आसीत् । अश्वघोषस्य कालिदास्य च काव्येषु साम्यं दृश्यते ।

डण्डी - Book 10

डण्डी गद्यकारः आसीत् । अस्य कालः षष्ठं शतकम् ।
सः 'दशकुमारचरितम्' इत्येतस्य ग्रन्थस्य कर्ता ।
सः 'काव्यादर्श' इति प्रसिद्धम् अलङ्कारलक्षणग्रन्थम् लिखितवान् ।
सः 'अवन्तिसुन्दरीकथा' इति कथाग्रन्थं अपि लिखितवान् ।
अस्य कवेः भाषा सरला मधुरा सुबोधा च ।
'डण्डिनः पदलालित्यम्' इति लोकोक्तिः अपि अस्ति ।
उपमादीनाम् अलङ्काराणां प्रयोगे सः कविः अतीव समर्थः ।
डण्डी काञ्च्यां वासं करोति इति श्रूयते ।
गद्यकाव्यक्षेत्रे यथा बाणस्य नाम, तथैव दण्डिनः नाम अपि सुप्रसिद्धम् ।

संस्कृतभाषा - Book 11

भातस्य अतिप्राचीना भाषा संस्कृतभाषा । संस्कृतभाषा भारतीयभाषाणां जननी ।
संस्कृतभाषा अतीव समृद्धा, परिष्कृता (purified) च अस्ति । अतः एव एतस्याः भाषयाः नाम संस्कृतम्' इति ।
वेदोपनिषदादयः गीताब्रह्मसूत्रादयः स्मृतिशास्त्रादयः च सर्वे संस्कृतभाषायाम् एव सन्ति ।
संस्कृतभाषायाः काव्यसंपत्तिः अपि अपूर्वा । एवं संस्कृतं ज्ञानानां भाण्डागारम् अस्ति ।
अतः एव संस्कृतविषये एवं वचनं श्रूयते - 'भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती (Samskrit)' इति ।

यदा वयं काञ्चित् भाषां स्मरामः तदा कञ्चित् प्रदेशम् अपि स्मरामः ।
किन्तु संस्कृतं यदा स्मरामः तदा अखण्डं भारतम् एव स्मरामः, न तु भारतस्य कञ्चन् खण्डम् ।
एवं संस्कृतं भारतस्य अखण्डतां स्मारयति । अतः एव 'राष्ट्रियैकतासम्पादने संस्कृतं प्रमुखं साधनम्' इति प्राज्ञाः वदन्ति ।

भारतस्य अपूर्वा सम्पत्तिः नाम तत्त्वशास्त्रम् । तच्च तत्त्वशास्त्रं संस्कृते एव अस्ति । संस्कृते वैज्ञानिकसाहित्यम् अपि बहु अस्ति ।
'भातस्य प्रतिष्ठे द्वे संस्कृतं संस्कृतिः तथा' इति प्राचीनैः उक्तम् । अतः प्रतिष्ठाभूतं अवश्यं पोषणीयं सर्वैः अपि ।